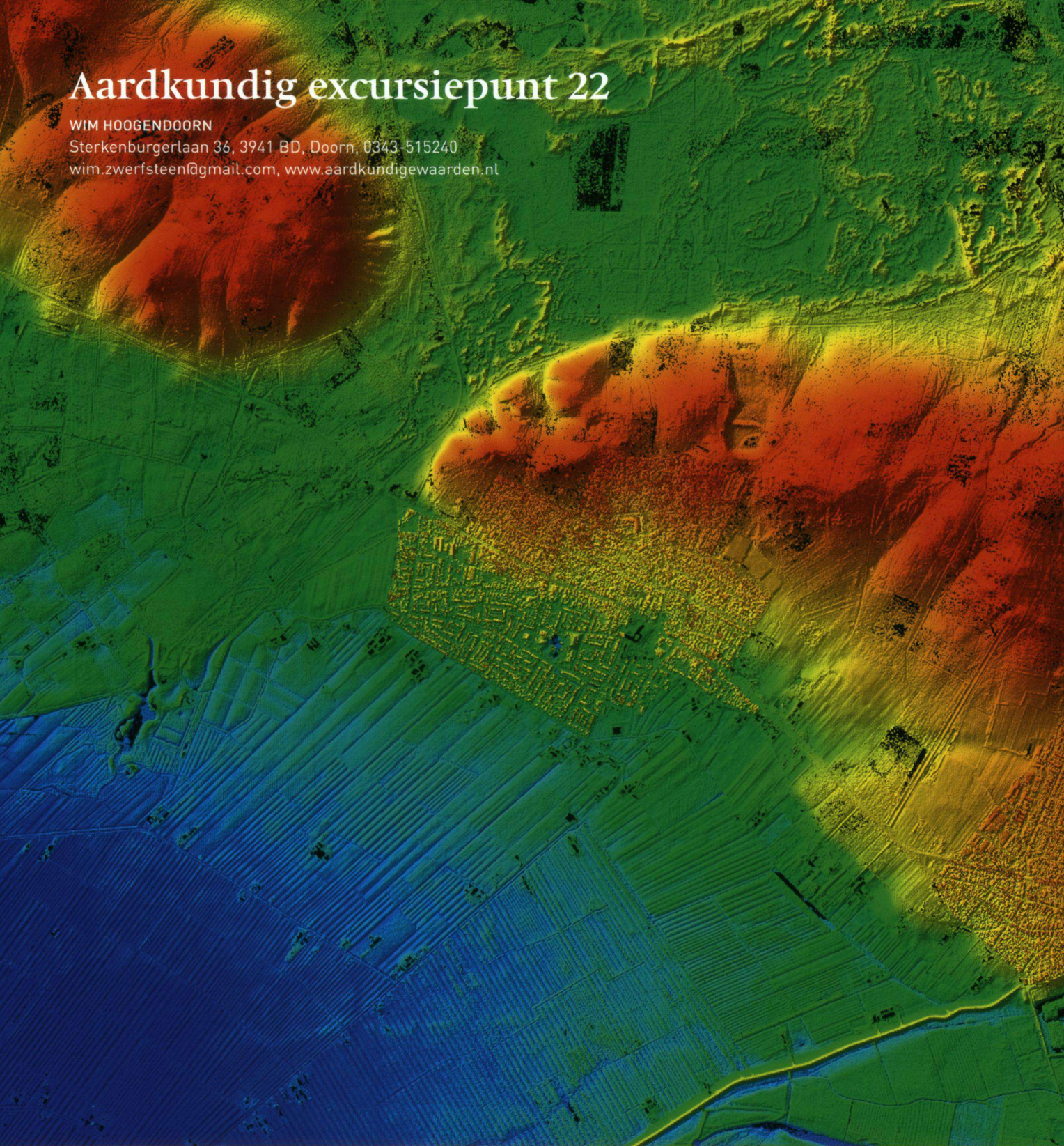

Aardkundig excursiepunt 22

WIM HOOGENDOORN

Sterkenburgerlaan 36, 3941 BD, Doorn, 0343-515240

wim.zwerfsteen@gmail.com, www.aardkundigewaarden.nl

DARTHUIZERPOORT

Algemeen

In het Pleistocene deel van Nederland komen op de stuwwallen veel dalen voor. Op de Utrechtse Heuvelrug (Afb. 1) stammen enkele ijssmeltwaterdalen uit de voorlaatste ijstijd, het Saalien. Sneeuwsmeltwaterdalen uit de laatste ijstijd, het Weichselien, komen veel regelmatig voor. Omdat het reliëfrijke gedeelte van het Pleistoceen meestal met bos begroeid is, vallen de dalen niet echt op.

De gemiddelde recreant ziet hooguit wat oneffenheden in het terrein. In Utrecht is in 2000 een sneeuwsmeltwaterdal tot Aardkundig Monument benoemd (Plantage Willem III in Rhenen) vanwege de daar goed zichtbare reliëfkenmerken. De zichtbaarheid van dit dal is de laatste tien jaar echter sterk verminderd. Dit artikel is mede bedoeld om een pleidooi te houden voor het, om educatieve redenen, beter zichtbaar maken en houden van een aantal beboste aardkundige fenomenen.

Naam

De Darthuizerpoort.

Locatie

Provincie Utrecht, gemeente Leersum.

Bereikbaarheid

De Darthuizerpoort ligt net ten noorden van de N225 van Doorn naar Leersum (Afb. 2). Bij de rotonde, net voor we Leersum binnenrijden gaan we via de N226 naar het noorden, richting Maarsbergen. Na enkele honderden meters bevindt zich aan de rechterkant in het bos een parkeerterrein (Utrechtse Baan). Van daaruit kan het gebied belopen worden.

Toegankelijkheid

Het gebied is vrij toegankelijk en wordt doorsneden door diverse paden.

Eigenaar

De oostelijke dalwand is van Staatsbosbeheer. Ten westen van de weg (N226) ligt de dalbodem en de westelijke dalwand op terrein van Stichting Het Utrechts Landschap (Dartheide).

Afbeelding 1. Linkerpagina.

Hoogtebeeld met behulp van het Actueel Hoogtebestand Nederland (AHN) van de omgeving van Leersum. Vanuit de lagere terreingedeelten wordt het van blauw via groen en vervolgens geel uiteindelijk rood op de hoogste delen.

© Actueel Hoogtebestand Nederland.

Wat is er te zien?

Vanaf de weg (N226) is in oostelijke richting een beboste heuvel te zien (Afb. 3). Aan de overzijde ligt een vlak bebost gebied. Het loont de moeite om langs de zichtlijn naar de tombe van Nellesteyn te klimmen. Bij redelijk weer heeft men in westelijke richting een goed uitzicht over een lager gelegen bosgebied. Met een verrekijker of telescopen is vanaf ons hoge standpunt (36 m + NAP) goed te zien dat na een uitgestrekte laagte in westelijke richting het terrein weer omhoog gaat: de westelijke dalwand (Afb. 4). Over de dalbodem (7 m + NAP) moet men 700 meter wandelen alvorens ten westen van de weg N226 het terrein weer duidelijk gaat stijgen. Door

Afbeelding 2.
Topografische kaart van het gebied.
1 = rotonde Leersum;
2 = parkeerterrein;
3 = Tombe van Nellesteyn;
4 = begin westelijke dalwand;
5 = top stuwwal.
Bron: Topografische Dienst Emmen.

Afbeelding 3.
Zicht op de oostelijke dalwand van de Darthuizerpoort met bovenaan de tombe van Nellesteyn.
Bron: BOHO-team.

de opgaande begroeiing ontbreekt het uitzicht en overzicht. Men wordt verrast door de plotselinge stijging in het terrein. Vanaf de top van de stuwwal (46 m + NAP) aan deze zijde van het dal ontbreekt door de bomen het uitzicht in oostelijke richting.

De aanleg van een educatieve zichtlijn zou hier de aantrekkelijkheid van het landschap sterk vergroten.

Geogenetische achtergrond

Afbeelding 5 toont de ligging van de stuwwallen en glaciële bekkens in Nederland gedurende het Saalien. IJstongen drongen toen Midden Nederland binnen, bijvoorbeeld in de Gelderse Vallei. Het ijs brak de bevroren bodem in stukken en perste die schollen naar de zijkanten weg tegen en bovenop het bestaande oppervlak (Afb. 6). Dat gebeurde herhaaldelijk, waardoor er langs het ijs stuwwallen ontstonden bestaande uit dakpansgewijs over elkaar geschoven schollen van de oude bodem van de Gelderse Vallei. In de zanderij in Maarn hebben Ruegg & Burger over een lengte van 500 meter minimaal zeven van die gestuwde schollen of schubben herkend. Die 500 meter is overigens nog niet de helft van deze zandgroeve die een dwarsdoorsnede door de stuwwal (Utrechtse Heuvelrug) vormt. Ook in de groeve Kwinteloijen, tussen Rhenen en Veenendaal, waren de stuwingsverschijnselen ooit goed te zien.

Het ijs schuurde in de ondergrond ook een langwerpige laagte uit, een zogenoemd glaciaal bekken. Terwijl de toppen van de stuwwallen een hoogte van enkele tientallen meters boven NAP bereikten, werd onder de ijstong een bekken uitgeschuurd. Afbeelding 5 toont dat het bekken onder Flevoland maar liefst tot meer dan 125 meter beneden NAP reikt. In zuidelijke richting wigde het ijs uit. In het zuiden van de Gelderse Vallei was het bekken dan ook ondieper, maar bedroeg toch nog enkele tientallen meters.

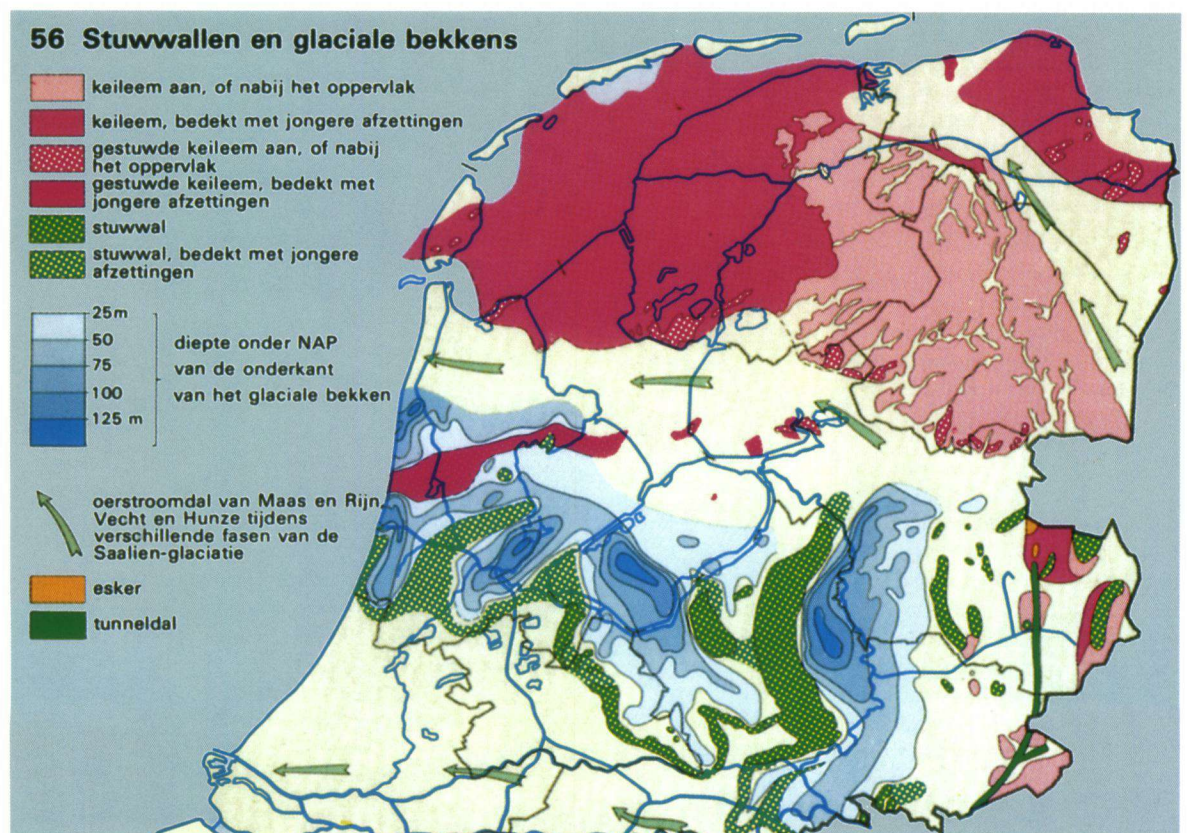

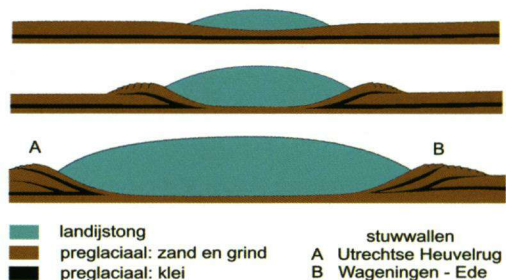
Afbeelding 4.

Zicht vanaf de voet van de tombe van Nellesteyn in westelijke richting. In deze winterse sfeer krijgt men al een impressie van de grootte van het dal. Bron: BOHO-team.

Afbeelding 5.

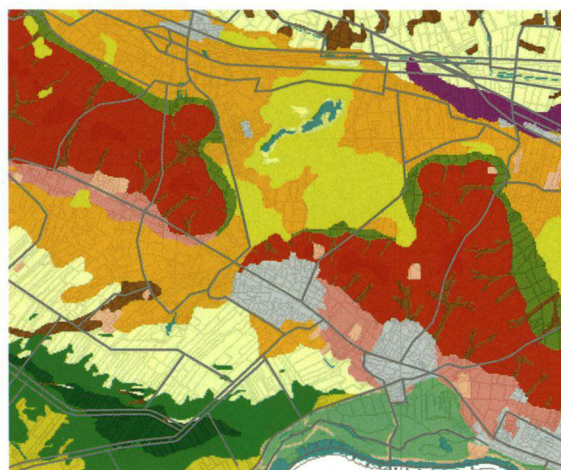
In Midden-Nederland vormde het landijs tijdens het Saalien stuwwallen en tongbekkens. In Noord-Nederland werd grondmorene afgezet in een zachtglooiend plateau. (gedeelte van originele afbeelding) Rijks Geologische Dienst. In Atlas van Nederland, deel 13 Geologie, 1985.

Afbeelding 6.

Schematische voorstelling van de vorming van de stuwwal van de Utrechtse Heuvelrug. Bewerkt naar diverse bronnen.

Afbeelding 7. Gedeelte van de Fysisch Geografische Eenheden (FGE) kaart. De stuwwal staat in rood aangegeven. In de Darthuizerpoort ligt dekzand (lichtbruin). Aan de ijszijde (noorden) van de stuwwal zijn aan weerszijden van het ijssmeltwaterdal rode uitstulpingen zichtbaar die later tegen de reeds bestaande stuwwal zijn geperst. Bron: Provincie Utrecht.

Berendsen en Bijnen hebben in 1973 al opgemerkt dat de Utrechtse Heuvelrug doorsneden wordt door zes, tijdens het Saalien gevormde, ijssmeltwaterdalen. Dat zijn terreindepressies die herkenbaar zijn doordat ze dwars door de gehele stuwwal lopen. Dit in tegenstelling tot de vele tientallen sneeuwsmeltwaterdalen, die uit de laatste ijstijd stammen en waarbij de smeltende sneeuw aan één zijde van de stuwwal een dal heeft ingesneden. Afbeelding 1 toont hoe de (rode) stuwwal aangesneden is door talrijke sneeuwsmeltwaterdalen, maar dat het ijssmeltwaterdal, zowel in breedte als diepte, een fenomeen van andere orde is.

De bodem van de ijssmeltwaterdalen ligt op ca. 27 m + NAP. Aan de ijsvrije zijde van de stuwwal, dat is de zijde van de stuwwal waar de landijstong niet gelegen heeft (Afb. 6), liggen voor de dalen veelal waaivormige glooiingen opgebouwd uit door het smeltwater van het landijs meegevoerde materiaal. Bij de Darthuizerpoort ligt de dalbodem veel lager dan bij de bovengenoemde ijssmeltwaterdalen. Als we het in de laatste ijstijd ingewaaid dekzand niet meerekenen dan ligt de dalbodem op 2 m + NAP.

Afbeelding 7 toont dat aan de ijszijde (oostzijde) van de stuwwal de langgerekte vorm aan weerszijde van de Darthuizerpoort uitstulpingen vertoont. Kennelijk is hier na een eerdere stuwingsfase die de ruggengraat van de Utrechtse Heuvelrug vormde, opnieuw plaatselijke stuwings opgetreden, waardoor deze uitstulpingen zijn gevormd. Mogelijk is de Darthuizerpoort meerdere keren als ijssmeltwaterdal gebruikt, waardoor de dalbodem dieper is komen te liggen.

Historische achtergrond

Van het dal dat nu bekend staat als de Darthuizerpoort is niet zo vreselijk veel bekend. Blijdenstijn toont in zijn prachtige Cultuurhistorische atlas van de provincie Utrecht een afbeelding van Hendrik Verstralen uit 1633 [Caerte van de Jurisdicte van de Ridderhoffstee van Zuijlesteyn ende het dorp Leersum]. Op de kaart staat tussen de Darthuizerberg en de Donderberg 'het Gat van den Bergh' aangegeven. Omdat de weg toen wat centraler door het dal liep en de laagte niet bebost was heeft men goed begrepen dat het een onderbreking was in een doorlopend geheel. Tussen 1794 en 1810 werd enkele kilometers ten zuiden van de Darthuizerpoort de Buitenplaats Broekhuizen aangelegd. De eigenaar, Van Nellesteyn, bouwde in 1818 een tombe, bovenaan de oostelijke dalwand. Naast een zichtlijn door de Darthuizerpoort werd ook vanuit Broekhuizen een zichtlijn naar de grafombe gemaakt.

Potenties

Hoewel veel mensen de naam Darthuizerpoort kennen en elke dag vele mensen over de N226 er doorheen rijden, zijn er maar weinig die de Darthuizerpoort als smeltwaterdal herkend hebben. Dat is ook niet vreemd.

Voor recreanten die geïnteresseerd zijn in het landschap zijn in bos gelegen terreinvormen lastig of zelfs niet te herkennen. Objecten met een kleine oppervlak, zoals landduintjes vallen nog wel mee om van dichtbij te herkennen. Als je overzicht over een groter stuk terrein wilt krijgen, dan beperkt de waarneming in een bos zich vaak tot het terrein stijgt, daalt of blijft min of meer gelijk. Dat is jammer, omdat je juist door het zien en begrijpen van reliëfverschillen zoveel meer kunt genieten van het landschap. Vanwege die zichtbaarheid heeft de provincie indertijd (2000) ook het sneeuwsmeltwaterdal op de Plantage Willem III tot Aardkundig Monument benoemd. De zichtbaarheid van dit dal is echter de laatste 10 jaar sterk verminderd, omdat het beheer door de terreinbeheerder overgelaten wordt aan grote grazers.

Juist bij de Darthuizerpoort zou het prachtig zijn als je hier voor de gemiddelde recreant duidelijk zou kunnen maken dat hier met donderend geraas zo'n 150.000 jaar geleden misschien wel een soort ijsbergenmeer (Afb. 8) leeg liep dat tussen de ijstong in de Gelderse Vallei en de reeds gevormde stuwwal lag. Dat duidelijk maken is technisch minder moeilijk dan je zou denken. De zichtlijn naar de tombe van Nellesteyn geeft eigenlijk al aan in welke richting je zou kunnen denken. Je hoeft niet perse het gehele gebied kaal te kappen. Een robuuste zichtlijn van de ene top naar de andere top volstaat. Afbeelding 9 toont aan dat de zichtlijn wel robuust moet zijn om te voorkomen dat binnen enkele tientallen jaren de structuur weer onzichtbaar wordt. Om de educatieve zichtlijn ook architectonisch wat aantrekkelijker te maken zou je de zichtlijn aan weerszijden kunnen accentueren met rode beuken. De provincie zou dit fenomeen tot Aardkundig Monument moeten benoemen en bovenaan de dalwanden, dus bij de tombe én aan de overzijde met behulp van een paneel laagdrempelig de benodigde aardkundige uitleg kunnen verschaffen.

De grond is eigendom van groene terreinbeherende organisaties. Die worden geacht niet alleen de belangen van de levende, maar ook de niet-levende natuur te behartigen. De provincie en het rijk kunnen vanwege de benoeming van het Aardkundig Monument de ontheffing voor de Boswet verlenen, waardoor er geen financiële drempels ontstaan.

Afbeelding 8.
Mogelijk lag er ooit tussen de ijstong in de Gelderse Vallei en de stuwwal een soort randmeer met smeltwater en afgekalfde ijsbergen. Het leeglopen van zo'n meer kan een belangrijke bijdrage geleverd hebben aan de vorming van de Darthuizerpoort.
Bron: BOHO-team.

Wanneer op basis van deze visie een goede samenwerking tussen de genoemde organisaties plaatsvindt dan kan de burger in de toekomst genieten van dit glaciële landschap en zich verbazen over het feit dat de Darthuizerpoort echt een immense poort is waardoor ooit ijssmeltwater stroomde (Afb. 10).

NASCHRIFT

Een recent terreinbezoek van de auteur met enkele medewerkers van Het Utrechts Landschap aan de Plantage Willem III biedt hoop dat in de nabije toekomst alsnog rekening gehouden zal gaan worden met de aanwezigheid en zichtbaarheid van aardkundige fenomenen.

LITERATUUR

Berendsen, H.J.A. & Bijnen, R.J.P. (1973),

De geologie en de geomorfologie van de Darthuizerpoort. RIN-mededeling 70.

Blijdenstijn, R. 2005.

Tastbare tijd. Cultuurhistorische atlas van de provincie Utrecht. Provincie Utrecht.

Ruegg, G.H.J. & Burger, A.W., 1999.

De spoorwegafgraving bij Maarn: nieuwe waarnemingen in een oude groeve. Grondboor & Hamer jrg 53, nr 5, pp. 111 – 116.

Afbeelding 9.

Deze tientallen jaren oude ansichtkaart toont dat er in het verleden ook tijdelijk beter zicht is geweest op de dalbodem van het ijssmeltwaterdal. De breedte van de zichtlijn was echter beperkt en het beheer was er niet op gericht om de zichtbaarheid in stand te houden.

Afbeelding 10.
Op basis van een toelichting door de auteur heeft kunstenaar en vormgever Peter Enter deze artist impression van de Darthuizerpoort na de aanleg van de moderne zichtlijn gemaakt. © Stichting Vrienden van het Zwerfsteneneiland.

